

MÔTIP SỰ RA ĐỜI KÌ LẠ TRONG TRUYỀN THUYẾT PHẠM NHAN

Đoàn Thị Ngọc Anh

Khoa Ngữ văn và Khoa học xã hội

Email: anhdtan@dhhp.edu.vn

Ngày nhận bài: 18/01/2021

Ngày PB đánh giá: 08/02/2021

Ngày duyệt đăng: 12/02/2021

TÓM TẮT: Môtip sự ra đời kì lạ trong truyền thuyết Phạm Nhan là môtip mở đầu cốt truyện, có tính chất gợi mở cho cuộc đời và hành trạng của nhân vật. Truyền thuyết Phạm Nhan thuộc loại truyền thuyết về ác thần nên những đặc điểm về cốt truyện có sự khác biệt với những truyền thuyết về phúc thần. Môtip ra đời kì lạ sẽ dự báo một cuộc đời, một hành trạng bất thường của ác thần Phạm Nhan.

Từ khóa: môtip, truyền thuyết, ra đời kì lạ

THE STRANGE BIRTH MOTIF IN PHAM NHAN LEGEND

ABSTRACT: The strange birth motif in Pham Nhan legend is a plot opening motif, evoking the life and behavior of the character. The legend of Pham Nhan can be categorized as the legend of the evil God, so the plot characteristics are different from those of the holy Gods. A strangely born motif predicts an extraordinary life, unusual behaviors of the evil god Pham Nhan.

Keyword: motif, legend, the Strange birth

1. Đặt vấn đề

“Môtip là những yếu tố, những bộ phận lớn hoặc nhỏ đã được hình thành ổn định bền vững và được sử dụng nhiều lần trong sáng tác văn học nghệ thuật, nhất là trong văn học nghệ thuật dân gian”[4]. Môtip cũng là những thành tố có thể biến đổi, diễn hóa theo từng thời kì, từng vùng đất, và đặc điểm của từng nhân vật truyền thuyết. Môtip trong truyền thuyết Phạm Nhan cũng nằm trong những dạng thức môtip truyền thuyết nói chung. Tuy nhiên do đặc trưng về hình tượng nhân vật có sự khác biệt so với những nhân vật truyền thuyết thông thường, Phạm Nhan là nhân vật phản diện nên môtip có sự biến đổi

khác biệt trong những yếu tố ổn định, bền vững. Chúng tôi tìm hiểu môtip ra đời kì lạ trong truyền thuyết Phạm Nhan để thấy được những đặc điểm giống và khác nhau giữa truyền thuyết về phúc thần và truyền thuyết về ác thần.

2. Nội dung

Môtip về sự ra đời kì lạ là một trong những môtip phổ biến trong truyện kể dân gian trên thế giới, trong đó có Việt Nam. Môtip ra đời kì lạ có lẽ bắt nguồn từ thời kì thần thoại. Khi quan niệm về sự sinh đẻ chưa rõ ràng, con người tưởng tượng ra rất nhiều cách chào đời khác nhau. Từ thần thoại, truyện cổ tích đến truyền thuyết môtip này đều được xem như sự mở nút

quan trọng tạo nên sự mạch lạc cho cốt truyện. Khi phân tích sự diễn hóa của các môtip trong truyện *Thạch Sanh*, tác giả Nguyễn Bích Hà đã liệt kê 10 dạng khác nhau của sự sinh đẻ thần kì trong các truyện cổ: (a) Đứa trẻ ra đời do thiên nhiên cảm ứng; (b) Đứa trẻ ra đời do người mẹ ăn hoặc uống phải dị vật; (c) Đứa trẻ ra đời do người mẹ uống nước đựng trong dị vật; (d) Đứa trẻ ra đời do người mẹ nằm mộng; (e) Đứa trẻ ra đời do người mẹ kết hợp với một con vật nào đó; (f) Đứa trẻ ra đời do người mẹ kết hợp với thần linh; (g) Đứa trẻ ra đời do người mẹ sinh ra một bọc trứng hoặc một cục thịt; (h) Đứa trẻ ra đời từ một quả cây hoặc từ một cây tre, khúc gỗ...; (i) Đứa trẻ ra đời là do được một lực lượng siêu nhiên đầu thai hoặc do thần thánh mượn cửa để xuống trần gian; (k) Đứa trẻ ngay từ khi ra đời đã có dị tật hoặc là một con vật [3]. Chiếu theo 10 dạng thức ra đời kì lạ của các nhân vật trong truyện cổ, chúng tôi thấy sự ra đời của nhân vật Phạm Nhan vừa có những chi tiết thuộc dạng thức (d) lại vừa có những chi tiết thuộc dạng thức (e). Nghĩa là sự ra đời của Phạm Nhan vừa có chi tiết liên quan đến người mẹ nằm mộng mà thụ thai, vừa có chi tiết do người mẹ kết hợp với con vật nào đó.

Về dạng thức nằm mộng, trong những tư liệu truyền thuyết về Phạm Nhan có nhiều câu chuyện nhắc tới chi tiết người mẹ nằm mộng và mang thai: “Một người phụ nữ vùng Đông Triều nửa đêm nằm mộng thấy giao hợp với giao long, rồi sau sinh ra Phạm Nhan”. Rất nhiều truyền thuyết của người Việt được bắt đầu bằng sự mang thai kì lạ, trong đó nằm mộng là một trong những chi tiết xuất hiện nhiều. Nói về sự ra đời kì lạ của Thánh Mẫu Liễu Hạnh, truyền

thuyết kể rằng: “Thái bà chiêm bao được Tây Cung Vương Mẫu cho quả đào thơm. Kể từ đó bà có mang, rồi ngày 6 tháng 3 niên hiệu Thiệu Bình (1434) triều vua Lê Thái Tông, bà sinh được một bé gái xinh tươi, đặt tên là Phạm Thị Nga”[6]. Một bản kể khác kể về sự ra đời của Mẫu Liễu Hạnh, nhưng không phải từ giấc mơ của người mẹ mà từ giấc mơ của người cha: “Đêm ấy, Lê Thái Công nằm mơ thấy được người dẫn vào một toà cung điện nguy nga... Một nương tử áo hồng mang khay rượu ra, lỡ làm rớt chiếc chén ngọc, Ngọc Hoàng nổi giận, phạt trách xuống cõi nhân gian... Giật mình tỉnh giấc cũng là lúc vợ ông sinh được một người con gái, trong nhà sực nức hương hoa, ông đặt tên con là Giáng Tiên”[6]. Sự ra đời của Hưng Đạo Đại Vương cũng có rất nhiều điều thần kỳ. Theo *Sự tích Trần Hưng Đạo* trong *Tổng tập văn học dân gian người Việt* (tập 5): “Khi sắp sinh Ngải, đức thân mẫu sinh ra Ngải nằm mộng thấy đám mây ngũ sắc từ giời mà xuống, đến trước mặt hoá thành đường đi, ở trong đường mây ấy lại thấy hai đồng tử, một người mặc áo xanh, một người mặc áo đỏ, người mặc áo xanh cầm cái gậy, người mặc áo đỏ cầm con dao vàng, đánh nhau một lúc, người mặc áo đỏ thua chạy, người mặc áo xanh đuổi chém được đầu. Người mặc áo xanh trở về thảng vào bụng đức từ mẫu. Lúc đức thánh mẫu tỉnh ra, mới biết là mộng, nói chuyện với đức thánh phụ. Đức thánh phụ có bảo rằng: “Nhà ta phúc hậu nên giời cho đây, tất có thiên thánh giáng trần, điềm sinh thánh kiệt chứ không phải là mộng thường nhân” [5]. Sự ra đời của Hưng Đạo Vương có sự liên kết với sự ra đời của Phạm Nhan - đối tượng mà chúng tôi đang nghiên cứu. Sự móc nối giữa các truyền thuyết về Hưng Đạo Vương với truyền thuyết Phạm Nhan

cho thấy đặc trưng liên văn bản của văn học dân gian và sự sống đôi của các cặp nhân vật. Theo giấc mơ của Thiệu Đạo quốc mẫu, em bé áo xanh xin đầu thai làm con của bà chính là Thanh Tiên Đồng Tử được Ngọc Hoàng phái xuống trần để diệt họa trừ tai giúp dân. Còn đồng tử mặc áo đỏ, hay chính là dải khí trắng bốc lên ở địa phận sao Chẩn, sao Dực như trong truyền thuyết đã kể, chính là sự đầu thai của Phạm Nhan - kẻ mà Hùng Đạo Vương sẽ tiêu diệt như định mệnh trời ban.

Cùng cho rằng Phạm Nhan là con của giao long, một số truyền thuyết không tái hiện chi tiết nằm mộng mà chỉ đề cập đến sự kết hợp giữa người mẹ với một con vật. Điểm này khiến chúng tôi xếp sự ra đời kì lạ của Phạm Nhan vào dạng thức (e) Đưa trẻ ra đời do người mẹ kết hợp với một con vật nào đó, như tác giả Nguyễn Bích Hà đã liệt kê. Môtip này chúng ta cũng thường gặp trong một số truyền thuyết. Truyền thuyết về Trần Giới, Trần Hà trong truyền thuyết thời Hùng Vương có một câu chuyện: “Trong làng có một người họ Trần tên Vĩnh, tuổi đã cao mà vẫn chưa có con. Một hôm người vợ ra bến sông tắm có giao long nổi lên phủ quanh mình. Sau về có mang 12 tháng, đẻ ra một cái bọc nở ra hai người con trai đặt tên là Giới và Hà”. Hai anh em Trần Giới, Trần Hà sau này giúp Tản Viên Sơn Thánh đánh quân Thục. Truyền thuyết về Thánh Linh Lang được thờ tại đền Thủ Lệ (Ngọc Khánh - Ba Đình - Hà Nội) cho rằng thần nguyên là hoàng tử con vua Lý Thánh Tông với vương phi Hạo Nương. Một lần vương phi Hạo Nương đi tắm ở hồ Tây, gặp giao long nổi lên quấn lấy người, từ đó mang thai 14 tháng, sinh ra đứa bé có tướng mạo khôi kỳ, lưng có 18 vì tinh tú, bụng có chùm sao

Bắc đẩu, đặt tên là Hoàng Lang. Như vậy, người mẹ kết hợp với một con vật rồi sinh con là một trong những dạng thức quen thuộc trong truyền thuyết của người Việt.

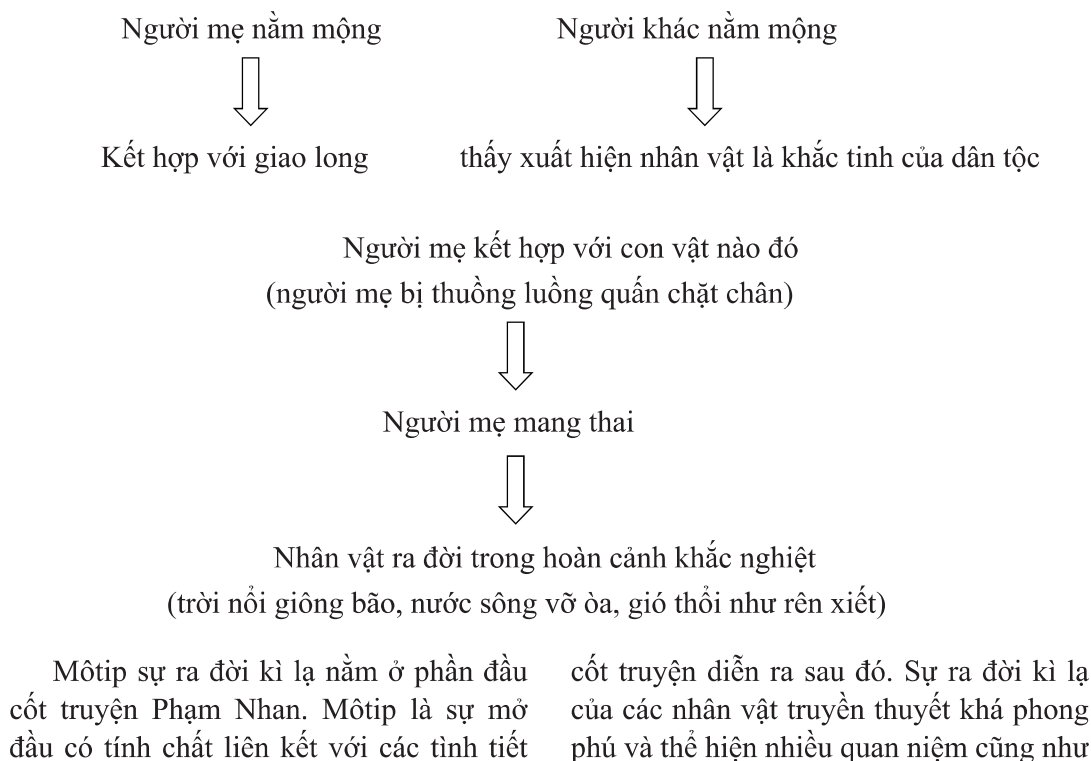
Truyền thuyết nói về sự ra đời của Phạm Nhan là do mẹ của y bị vua Thủy Tề trêu ghẹo, một lần bà đi mò cua ở biển thấy con rắn quấn vòng quanh chân và sau đó bà về mang thai, sinh ra Nguyễn Bá Linh. Có truyền thuyết lại kể rằng: “Có người đàn ông người Hoa chết trong lần đi buôn thuyền, trên sông Bạch Đằng và biến thành một loài thường luồng đáng sợ. Một hôm mẹ Nhan đi bắt cua, bắt cá ven bờ sông Cầm, bị thường luồng quấn chặt chân. Người đàn bà đó về mang thai, và sau sinh ra Phạm Nhan”. Ở dạng thức này Phạm Nhan là kết quả của người mẹ kết hợp với những loài ở dưới nước như rồng, rắn, thường luồng. Theo đó Phạm Nhan có nguồn gốc từ nước, tổ tiên chính là các loài thủy quái. Điều này có sự hợp lí với cách lí giải tên gọi Phạm Nhan như một số ý kiến của các nhà nghiên cứu cho rằng tên Nhan dùng để chỉ chung cho loại thần quỷ dưới nước. Với những người dân chài, họ thờ thần Nhan như thờ thần chủ của mình. Sau này Phạm Nhan cũng được thờ tại một số làng chài ven biển ít nhiều có sự liên quan đến chi tiết này.

Ở một số truyền thuyết yếu tố lịch sử đậm hơn màu sắc thần bí, huyền thoại. Sự ra đời của Phạm Nhan được kể như một sự xuất thân bình thường giống bao người khác: Cha người Quảng Đông - Trung Quốc, mẹ quê ở An Bài - Đông Triều. Những truyền thuyết này chú trọng tới sự xuất thân gốc Tàu của Phạm Nhan. Chi tiết được kết nối với chuỗi hành động dẫn giặc về giày xéo quê mẹ của nhân vật này.

Trong quan niệm của nhân dân, những

địch nhân hào kiệt thường có xuất thân phi thường. Bởi vậy liên quan tới sự ra đời của họ luôn có những chi tiết mang màu sắc huyền thoại, thần kỳ. Những trường hợp của Thánh Mẫu Liễu Hạnh, Đức Thánh Trần Hưng Đạo, anh em Trần Giỏi, Trần Hà, hay Thánh Linh Lang trong những truyền thuyết kể trên đều là những nhân vật có chiến tích phi thường. Sự ra đời của họ luôn báo trước những phúc lành sau này. Ngược lại, sự ra đời kì lạ của Phạm Nhan lại cho thấy những điều không hay về một kẻ được sinh ra sẽ gây loạn cho đất nước. Cùng trong một dạng thức nhưng những tình tiết cụ thể trong mỗi truyền thuyết về Phạm Nhan đều có những dự báo không lành về hành trạng sau này. Đó cũng chính là dụng ý của tác giả dân gian khi tạo nên một sự ra đời khác biệt về một nhân vật phản diện trong lịch sử cũng như trong truyền thuyết.

SƠ ĐỒ:

Môtip này xuất hiện trong 3 truyền thuyết nên các chi tiết, tình tiết cụ thể có sự khác nhau, bao gồm:

- Người phụ nữ vùng Đông Triều nằm mộng thấy giao hợp với giao long, rồi sau sinh ra Phạm Nhan

- Thiện đạo quốc mẫu - mẹ của Hưng Đạo Đại Vương nằm mộng thấy 2 đứa trẻ một mặc áo xanh, một mặc áo đỏ đánh nhau một lúc. Người mặc áo xanh trở thẳng vào bụng đức từ mẫu, còn kẻ mặc áo đỏ kia thua chạy, bị người mặc áo xanh đuổi chém đầu chính là Phạm Nhan sau này.

- Người đàn bà góa bên bến sông Cầm, bị thường luồng quán chặt chân, sau đó về mang thai.

- Ngày Phạm Nhan chào đời, trời nổi giông bão, nước sông vỡ òa, gió thổi như rên xiết...

nhiều nội dung khác nhau. Sự ra đời kì lạ của nhân vật thường có tác dụng báo hiệu hành trạng cuộc đời của nhân vật. Phạm Nhan là một nhân vật ngay từ khi ra đời đã được dự báo những điều không may mắn, mang lại hiểm họa, gây hại cho đất nước. Như vậy, môtip về sự ra đời của Phạm Nhan có gắn bó mật thiết với quá trình hoạt động của nhân vật tạo nên một kết cấu truyện hoàn chỉnh, khép kín.

3. Kết luận

Truyện thuyết Phạm Nhan thuộc kiểu truyện về ác thần - một kiểu truyện độc đáo của thể loại truyền thuyết. Truyền thuyết về ác thần nói chung, truyền thuyết về Phạm Nhan nói riêng có những đặc trưng khác biệt với truyền thuyết về phúc thần. Các môtip truyền thuyết Phạm Nhan khá phong phú ở đó có cả những môtip quen thuộc và những môtip mới lạ, những môtip phổ biến và những môtip là đặc sản riêng của truyền thuyết Phạm Nhan. Chúng tôi thấy mỗi môtip đều có một sinh mệnh riêng độc

đáo chỉ phối nhiều đến tư duy nghệ thuật dân gian. Thông qua đó, chúng ta có thể từng bước khám phá nội dung cốt truyện cũng như đặc điểm hình tượng nhân vật.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Thị An (2014), *Đặc trưng thể loại và việc văn bản hóa truyền thuyết dân gian Việt Nam*, NXB KHXH, Hà Nội.
2. Nguyễn Đồng Chi (2015), *Kho tàng truyện cổ tích Việt Nam*, NXB trẻ, TP. Hồ Chí Minh.
3. Nguyễn Bích Hà (1998), *Thạch Sanh và kiểu truyện dũng sĩ trong truyện cổ Việt Nam và Đông Nam Á*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
4. Lê Bá Hán, Trần Đình Sử, Nguyễn Khắc Phi (chủ biên) (2007) *Từ điển thuật ngữ văn học*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
5. Kiều Thu Hoạch (chủ biên) (2004), *Tổng tập văn học dân gian người Việt, tập 5 (truyện thuyết)*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
6. Vũ Ngọc Khánh, Phạm Văn Ty (1990), *Vân Cát thần nữ*, NXB dân tộc, Hà Nội.